

P. U. DINI

DĖL LIZIJIAUS „MAŽOJO KATEKIZMO“ BERLYNIŠKOJO RANKRAŠČIO

Krokuvos Jogailos bibliotekos Rankraščių skyriuje yra daug prieš karą Berlyne (Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz) buvusių rankraščių, kurie pokario metais atsirado Lenkijoje. Tarp jų yra ir slaviška kolekcija, tyrinėtojų dažniausiai vadinama „berlyniškąja“.

Savo straipsnyje apie slaviškuosius rankraščius Vokietijoje K. Giunteris (Günter), aprašydamas slavišką fondą, prieš karą buvusį Berlyno valstybinėje bibliotekoje, pastebėjo, kad „die Hs. qu. 4 enthält den deutschen und litauischen Text des Kleinen Katechismus von Martin Luther. Diese Übersetzung wurde 1719 handschriftlich angefertigt und im gleichen Jahr auf Geheiß des preußischen Königs in Königsberg gedruckt“ (Günter 1960, 331). Į šią pastabą lituanistai ir baltistai iki šiol neatkreipė dėmesio – tikriausiai todėl, kad Krokuvos bibliotekos berlyniški rankraščiai ilgokai nebuvo prieinami nei skaitytojams, nei specialistams. Lietuvos TSR Bibliografija (1966, 95) savo ruožtu mini tiktai vieną, prieš karą Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje buvusį minėto veikalo rankraštinių egzempliorių. Pagaliau 1986–1987 m. stažuodamasis Krokuvoje, šio straipsnio autorius turėjo progos patikrinti jam iš anksto žinomą Giunterio informaciją ir, rodos, pats likimas lėmė, kad Lizijaus¹ „Mažojų Katekizmo“ rankraštis kaip tik ir laukė jo tą žiemą². Tekstas paskelbtas Italijoje „Europa Orientalis“ aštuntame tome (Dini, 1988a).

Lizijaus Katekizmo berlyniškas rankraštis, kurį toliau siūlyčiau trumpinti KLys, Krokuvos Jogailos bibliotekos Rankraščių skyriuje turi tokį šifrą: **Ms. slav. quart. 4.**

¹ Žinoma, kad H. J. Lizijus (Heinrich Johan Lysius, 1670.X.24–1731.X.16), 1703 m. Karaliaučiaus universiteto profesorius (AB 1936 414, ADB 1884 741), 1718–1719 m. mokyklų inspektorius Rytų Prūsijoje (Keil, 1886) ir paspartinto lietuvių germanizavimo plano (Verdeutschung Litauens) lietuvių gyvenamose vietose rengėjas (Jakobi 1880, 530; Wotsche 1928, 9; Gineitis 1964, 51; Dini 1988 a), jau 1721 m. karaliaus įsakymu buvo perkeltas dirbti į Mozūriją (Rogge 1881, 128), o Rytų Prūsijoje jį pakeitė G. Engelis (Biržiška 1963, 7). Vis dėlto H. Lizijus spėjo parengti „Kleiner Katechismus“ lietuvišką vertimą, kurį tikrino, taisyė bei pasirašė net 62 Rytų Prūsų pastoriai. Dėl to šis vertimas visai pagrįstai ir traktuojamas kaip „kolektyviškai parengtas“ (MLTE 2 467).

² Su rankraščiu susipažino ir Krokuvos baltistas W. Smoczyński.

Veikalo aprašymas

Veikalą sudaro 71 lapas. Tikras tekstas prasideda nuo lapo 5 verso ir baigiasi 60 recto – tai vokiečių ir lygiagrečiai lietuvių kalbomis M. Liuterio *Kleiner Katechismus*. Pirmuosiuose lapuose (1–4) įdėtas Prūsų karaliui skirtas vokiškas įvadas (*Bericht an dem König*), datuotas 1719 m. gruodžio mėn. 30 d. ir pasirašytas H. *Lysius D.* Lapas 5 recto tuščias, 60–61 lapuose išdėstytas Lizijaus kreipimasis į kunigus taisytojus, 62–64 lapuose kunigų sąrašas, o 64–71 lapai tušti. Visas veikalo pavadinimas toks:

Der Kleine Catechismus D. M. Lutheri auf Allergnädigsten Befehl Sr. Königl. Majestät in Preußen mit einhelliger Übereinstimmung derer Ertzpriestern und Pfarrern in Littauen aufs neue in Tilsit anno 1719 m. Februarii übersehen und zu allgemeinen Gebrauch in Königsberg gedruckt. // Mážas Katgismas D. Mértino Lutteraus ant Maloningiausojų Prufū Karálaus įsakimo, wisfū wýřkupû ir Klebbonû Lietuwoj' sutarimû iš naujo Tilžeje Mêtè 1719 pérweizdètas, ir wisfiems wartotinay Karaláuczujè išspáustas.

Katekizmą sudaro tokios dalys:

6–28 lapai: *Die fünff Stücke des Catechismi mit der Auslegung des Herrn Lutheri* // *Penkios Dális Katgismo su Jėguldimu Kuningo Lutteraus*; 28–32 lapai: *Die Beicht* // *SPAWEDE*; 32–33 lapai: *Der Morgen:segen* // *Ryto Méto žegno-ne*; 33–34 lapai: *Das Benedicite* // *Pirm Wálgimo*; 35 lapas: *Das Gratias* // *Malda po Wálgimo*; 35–42 lapai: *Die Hauß:taffel etlicher Sprüche* // *Nammû Toblycže nekurriû gražiû kalbėsiû*; 42–48 lapai: *Form der Trauung* // *Apie Wenczawojimę*; 48–56 lapai: *Form der Tauffe* // *Apie Pakrikštijimą*; 56–59 lapai: *Eine Vermahnung an die, so zum Tisch des Herrn gehen* // *Apie Graudinnimą Parendininkû*.

Rankraštis gerai išsilaikęs, gana lengvai įskaitomas, nors daug kas taisyta, pasitaiko raidžių ir žodžių skutimo pėdsakų, o retkarčiais ir rašalo dėmių. Viršelio ir lapų dydis 20 × 17 cm. Tekstas rašytas įvairaus intensyvumo juodu rašalu. Taisyta ir šviesiu, o kur ne kur – aukso spalvos rašalu. Skirtingu rašalu parašyti pirmieji (1–5) ir paskutiniai (60–64) lapai (prieš Katekizmo tekstą ir po jo). Popierius storas ir gana tvirtas, be ypatingų vandens ženklų.

Dabartinė paginacija vélesnės kilmės, numeruojami ne puslapiai, o lapai. Arabiškas skaičius rašomas aukštai dešiniajame lapo (recto) kampe.

Originalo įrišimo pėdsakų nematyti. Dabartinis tamsiai rudas įrišimas greičiausiai yra Berlyno valstybinės bibliotekos knygrišyklos.

Labai įdomu tai, kas 1719 m. gruodžio mėn. 30 d. H. Lizijaus parašyta įvadinuose puslapiuose, t. y. vadinamajame *Bericht an dem König*: (...) *Ich offerire*

*sie also hiemit Ewr. Königl. Majest. allerunterthänigst in duplo zu dem Endzweck, ob Ewr. Königl. Majest. geruhen wollen, deren ein Exemplar in der Königsberg-schen, eines in der Berolinischen Bibliothec beysetzen und bewahren zu lassen, und derselbigen Druck allergnädigst zu erlauben und zu privilegiren, auch zu verordnen, daß zur Einhelligkeit in Littauen diese und keine andere Version denen Kindern in denen Schulen und Catechisationen solle beygebrachtwerden (...)*³

Iš to aiškiai matyti, kad Prūsų karaliui Frydrichui Vilhelmui I buvo įteikti du veikalų rankraščiniai egzemplioriai (in duplo) su prašymu juos laikyti Karaliaučiaus ir Berlyno bibliotekose. Dabar galima ištaisyti ir anksčiau pateiktą Giunterio informaciją, kurioje KLYs įteikimo karaliui data (1719 m.) klaidingai identifikuojama su pirmojo Katekizmo išspausdinimo (1722 m. G. Engelio dėka⁴) data.

Kol nėra atsiradęs anas, prieš karą Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje buvęs H. Lizijaus Katekizmo rankraštis, Krokuvoje aptiktas KLYs šiandien yra vienišas iš dviejų mums žinomų egzempliorių.

Apie šio rankraščio problematiką autorius rengia monografiją.

Ačiū doc. B. Stundžiai už straipsnio redagavimą.

LITERATŪROS SUTRUMPINIMAI

- AB – Krollmann Chr. Altpreussische Biographie. Königsberg.
ADB – Allgemeine Deutsche Biographie.
KLYs – Lizijaus Katekizmo 1719 m. berlyniškojo rankraščio tekstas.
MLTE – Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V.
Biržiška 1963 – Biržiška V. Aleksandrynas. Chicago. T. 2.
Dini 1988a – Dini P. Il „Mážas Katgįsmas“ lituano di H. Lysius. Edizione del manoscritto berlinese // Europa Orientalis, 8. Roma – Salerno.
Dini 1988b – Dini P. Pisownia i akcentuacja w litewskim Katechizmie Lysiusa z 1719 roku // Międzynarodowa Konferencja Bałto-słowiańska w Białowieży 12–18.V.1987. Warszawa.
Dini 1989 – Dini P. O slawizmach u Lysiusa (BJ, Ms. Slav. Quart. 4) // Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych Oddziału PAN w Krakowie.
Gineitis 1964 – Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. V.
Günter 1960 – Günter K. Slawische Handschriften in Deutschland // ZfSl 5.

³ Cituojama iš rankraščio 4 lapo.

⁴ **Mažas Katgįsmas D. Mertino Luteraus lietuviškay ir vokiškay ... iš naujo Tilžeje metė 1722 (G. Engelio) perveizdėtas** ir dar kiti vėlesni spaudiniai (žr. LTSR Bibl. 1966 95–96). Kad būtų galima nustatyti realų G. Engelio „perveizdėjimą“, reiktų palyginti KLYs su vėlesniais Katekizmo leidiniais. Kol kas tyrinėtojų nuomonės labai skirtingos: V. Biržiška (1963, 7) rašė, kad Engelis „žymiai ištaisė“, o MLTE (2, 467) tvirtina, kad Engelis išspausdino Katekizmą „nežymiai pakeitęs“.

- Jakobi 1880 – Jakobi R. C. Zur Geschichte der lit. Übersetzung des Kleinen Luterschen Katechismus // AM 17 = Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft I 1883. Heidelberg.
- Keil 1886 – Keil A. Das Volksschulwesen im Königreich Preussen und Herzogthum Litthauen unter Friedrich Wilhelm I // AM 23.
- LTSR Bibl. 1966 – Lietuvos TSR Bibliografija. V. T. 1.
- Rogge 1881 – Rogge J. Lysius in Litauen und Mazuren // AM 18.
- Wotschke 1928 – Wotschke T. Georg Friedrich Rogalls Lebensarbeit nach seinen Briefen. Königsberg.

AR ĮMANOMI TIESIOGINIAI MONOLOGŲ – LIETUVIŲ SANTYKIAI?

Savo straipsnyje¹ nurodžiau lietuvių kalbos žodžio *žirgas* kilmę iš mongolų kalbos *ažirga* V. Urbutiui² tokia etimologija nepatikima. Jis rašo, kad Aukso Orda ir Lietuvą skyrė slavų tautos, o tiesioginiai Aukso Ordos ir Lietuvos ryšiai ribojosi susidūrimais karo lauke arba valdovų diplomatiniais santykiais. Kalbų sąveikai pasireikšti paprastai reikalingi pastovesni tautų kontaktai.

Aš esu pakankamai nurodęs tiesioginių santykių buvimo liudijimų. Be kitko, V. Urbutis tvirtina, kad pačioje Aukso Ordoje buvo ne mongolų, bet tiurkų etninė persvara. Savo straipsnyje aš priminiau, kad yra žinomas ir nepaneigiamas faktas, jog pirminė Aukso Ordos kultūra buvo daugiausia mongolų, ir tik vėliau tiurkų kultūra įsigalėjo Aukso Ordos tautose.

Mongolų ir lietuvių santykius reikia daugiau patyrinėti – visais atžvilgiais, taip pat ir kalbiniu. „Žirgo“ atvejis nėra vienintelis. Galėčiau paminėti kitą, atsitiktinai paimtą pavyzdį: lietuvių *gegužė* atitinka klasikinės mongolų kalbos³ žodžiui *kökege* ir *köküge*. Tad santykiai tarp lietuvių ir kitų tautų, artimų ir tolimesnių kaimynų, dar laukia nuodugnesnių tyrinėjimų. Šie tyrinėjimai turėtų būti sėkmingi.

Simonas Šišmanas

¹ Simon Szyszman. Aus dem Nachlass mongolisch-litauischer Beziehungen. Beiträge zur alten Geschichte und deren Nachleben. Festschrift für Franz Altheim zum 6.10.1968. Herausgegeben von Ruth Stiehl und Hans Erich Stier, Zweiter Band, Berlin, 1970. P. 248–250.

² Urbutis V., Baltistica. 1972. T. VIII (1). P. 108.

³ Antoine Mostaert. Dictionnaire ordos. 3 volumes. Pékin, 1942–1944. Vol. 1. P. 265 a.